

NC
DO

LERAREN & MONDIAAL BURGERSCHAP

DE MENING, HOUDING EN ERVARING VAN LERAREN BASIS- EN
VOORTGEZET ONDERWIJS OVER MONDIAAL BURGERSCHAP

ONDERZOEKSREEKS

6

NCDO is het Nederlandse kennis- en adviescentrum voor burgerschap en internationale samenwerking. NCDO bevordert het publieke bewustzijn over internationale samenwerking en het belang van Nederland om op dit terrein actief te zijn. NCDO doet onderzoek, verstrekt kennis en advies, stimuleert publiek debat en is actief in onderwijs en educatie. Zij werkt daarbij samen met overheid en politiek, maatschappelijke organisaties, bedrijfsleven en wetenschap.

Heeft u vragen of opmerkingen over dit onderzoek of wilt u op de hoogte worden gehouden van nieuw onderzoek, neem dan contact op met NCDO via onderzoek@ncdo.nl.

Foto omslag: David Rozing/Hollandse Hoogte

ISBN: 978-90-74612-19-7

Amsterdam, mei 2012

NCDO

Postbus 94020
1090 GA Amsterdam
tel +31 (0)20 568 87 55
onderzoek@ncdo.nl
www.ncdo.nl

LERAREN & MONDIAAL BURGERSCHAP

DE MENING, HOUDING EN ERVARING VAN LERAREN
BASIS- EN VOORTGEZET ONDERWIJS OVER MONDIAAL
BURGERSCHAP

LETTE HOGELING

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	8
1. INLEIDING	8
1.1 WAT IS MONDIAAL BURGERSCHAP?	9
1.2 LERAREN EN MONDIAAL BURGERSCHAP	10
1.3 SCHOOLLEIDERS OVER MONDIAAL BURGERSCHAP	12
2. HET BELANG VAN MONDIAAL BURGERSCHAP	13
2.1 VINDEN LERAREN MONDIAAL BURGERSCHAP VAN BELANG?	13
2.2 HET BELANG VAN DE ACTUALITEIT	14
2.3 MAAR MOET HET OOK WORDEN VERPLICHT?	15
2.4 HOE POSITIONEREN LERAREN DE EIGEN SCHOOL?	16
2.5 ... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?	17
3. MONDIAAL BURGERSCHAP IN HET ONDERWIJS	19
3.1 KOMT HET IN DE LESSEN AAN DE ORDE?	19
3.2 OP WELKE MANIER KOMT HET AAN DE ORDE?	22
3.3 SPECIFIEKE THEMA'S	26
3.4 VAARDIGHEDEN	29
3.5 WIE IS VERDER BETROKKEN BIJ MONDIAAL BURGERSCHAPSONDERWIJS?	30
3.6 WAT GEBEURT ER BUITEN DE LESSEN?	31
3.7 ... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?	34

4. BEVORDEREN MONDIAAL BURGERSCHAP	35
4.1 BELEMMERINGEN BINNEN DE LESSEN	35
4.2 ZIJN ER GENOEG RAAKVLAKKEN EN IS ER GENOEG KENNIS?	36
4.3 BELEMMERINGEN BUITEN DE LESSEN	37
4.4 MEER INFORMATIE OVER MONDIAAL BURGERSCHAP?	39
4.5 HET VERBAND TUSSEN AANDACHT EN BELANG	40
4.6 ... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?	42
LITERATUUR	44
ONDERZOEKSVERANTWOORDING	46

SAMENVATTING

NCDO onderzocht de mening en werkwijze van leraren en schoolleiders over mondiaal burgerschap, en de belemmeringen en mogelijkheden die zij ervaren rondom mondiaal burgerschap in het onderwijs. Ruim 1.500 leraren en bijna 300 school- en vestigingsleiders namen deel aan het onderzoek.

LERAREN HECHTEN VEEL BELANG AAN ONDERWIJS OVER MONDIAAL BURGERSCHAP

Een ruime meerderheid van de leraren in het basis- en voortgezet onderwijs vindt mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp voor het Nederlands onderwijs. Ook vindt het merendeel van de leraren het belangrijk dat de lessen aansluiten bij de actualiteit. Toch vindt slechts een minderheid van de leraren in het basis- en voortgezet onderwijs dat mondiaal burgerschap een verplicht onderdeel zou moeten zijn van het curriculum.

Vooral leraren aardrijkskunde, economie, cultuur- en maatschappijvakken vinden mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp. De actualiteit speelt voor de lessen in dit vakgebied dan ook een grotere rol dan voor leraren in de overige vakken. Ook staan de leraren in deze vakken vaker open voor mondiaal burgerschap als verplicht onderdeel van het curriculum.

(STRUCTURELE) AANDACHT VOOR MONDIAAL BURGERSCHAP OP SCHOOL BLIJFT NOG ACHTER

In de praktijk valt de aandacht voor mondiaal burgerschap op scholen nog wat tegen. Slechts de helft van de leraren geeft de *eigen school* een voldoende voor de aandacht die er is voor mondiaal burgerschap.

Hoewel ruim 60 procent van de leraren zegt in de lessen *incidenteel* iets aan mondiaal burgerschap te doen, liggen de percentages voor structurele aandacht veel lager. Ook buiten de lessen komt mondiaal burgerschap vaak *incidenteel* aan de orde. In de bovenbouw van de havo/het vwo en onder

docenten aardrijkskunde, economie, cultuur en maatschappij (of gerelateerde vakken) is de *structurele* aandacht relatief groot.

MONDIAAL BURGERSCHAPSONDERWIJS: HET AANLEREN VAN VAARDIGHEDEN EN PROJECTEN VOOR GOEDE DOELEN

Wanneer leraren in de les aandacht besteden aan mondiaal burgerschap, doen zij dat veelal door in te zetten op vaardigheden. Buiten de lessen wordt mondiaal burgerschapsonderwijs vaak ingevuld met inzamelingen of projecten voor goede doelen. Dat blijkt ook uit het gegeven dat met name leraren basisonderwijs samenwerken met, of materiaal gebruiken van, Kinderpostzegels, Edukans en NCDO. Leraren voortgezet onderwijs noemden in dit verband relatief vaak Amnesty International, Dance4Life en Edukans, maar gebruiken ook vaak de actualiteit hun lessen.

IDENTITEIT, VREDE EN CONFLICT EN DIVERSITEIT OP DE BASISCHOOL; DIVERSITEIT, DUURZAAMHEID EN IDENTITEIT IN HET VOORTGEZET ONDERWIJS

Thema's gerelateerd aan mondiaal burgerschap die in het basisonderwijs door leraren worden behandeld gaan vooral over identiteit, vrede en conflict en diversiteit. In het basisonderwijs is veel minder aandacht voor abstractere thema's als globalisering en internationalisering. In het voortgezet onderwijs gaat vooral aandacht uit naar diversiteit, duurzaamheid en identiteit.

WEL INTERESSE, MAAR GEEN TIJD

De belangrijkste belemmering om binnen de lessen aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap is tijdgebrek. Dit geldt vooral voor leraren in het voortgezet onderwijs. Daarnaast speelt in het basisonderwijs de complexiteit van de onderwerpen een belangrijke rol.

Een kwart van de leraren in het basis- en voortgezet onderwijs meent dat collega's bij hen op school niet voldoende relevante kennis hebben om onderwijs te geven over mondiaal burgerschap. Daarnaast vindt ruim een derde van de leraren in het voortgezet onderwijs dat mondiaal burgerschap moeilijk is te integreren in hun vakgebied. Desinteresse speelt een veel geringere rol. Leraren die buiten de lessen niet betrokken zijn bij mondiaal burgerschap noemen daarnaast een gebrek aan informatie als belemmering om aandacht te geven aan mondiaal burgerschap.

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

Mondiaal burgerschap krijgt de laatste jaren in Nederland steeds meer aandacht in het politieke debat en de samenleving. Carabain *et al.* (2012) signaleren twee grote ontwikkelingen in het denken over internationale samenwerking; van armoedebestrijding naar mondiale verbondenheid en van draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking naar participatie. Die thema's van mondiale verbondenheid en participatie komen samen in de term mondiaal burgerschap. Carabain *et al.* (2012) zien mondiaal burgerschap als een verbreding van het begrip burgerschap waarbij het nog steeds om participatie gaat, maar waarbij verder wordt gekeken dan de landsgrenzen. Het onderwijs kan een belangrijke rol spelen - en doet dit deels al - bij het vergroten van de kennis over mondiaal burgerschap onder jonge Nederlanders. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2012) zijn de overdracht van kernwaarden en vorming van geïnformeerde en betrokken burgers belangrijke baten van onderwijs. Het onderwijsbeleid van de laatste periode(n) geeft hiervan blijk. Binnen Nederland is in 2006 wettelijk vastgelegd dat scholen verplicht zijn aandacht te besteden aan (actief) burgerschap en integratie. Daarnaast is er in onderwijsbeleid en -praktijk een groeiende aandacht voor thema's als internationalisering, duurzaamheid en kinder- en mensenrechten (o.a. Onderwijsraad, 2011).

Mondiaal burgerschap en gerelateerde thema's zijn dus geen volledig nieuwe onderwerpen in het onderwijs. Er wordt al op uiteenlopende wijze aandacht gegeven aan mondiaal burgerschap. Zo beschreven NCDO en de Universiteit Utrecht eerder in 'Vensters op de wereld' welke thema's en onderwerpen als startpunt kunnen dienen voor mondiaal burgerschap (NCDO/Universiteit Utrecht, 2009). Er zijn veel organisaties die zich al geruime tijd bezighouden

met het introduceren, bevorderen of faciliteren van (lessen over) mondiaal burgerschap of deelonderwerpen in het Nederlands onderwijs. Sponsorlopen en inzamelingen, collectes en vastenacties waren decennia geleden al ingeburgerd in de klaslokalen.

Toch is er op het gebied van (mondiaal) burgerschap in het onderwijs nog een wereld te winnen. De feitelijke kennis van leerlingen (op sociaal cultureel burgerschap, politiek burgerschap en economisch burgerschap) over burgerschap voldoet bij lange na niet aan de verwachtingen (Inspectie van het Onderwijs, 2012; Wagenaar, Schoot & Hemker, 2011). Daarnaast blijkt dat kennis over burgerschap bij Nederlandse 14-jarigen onder het Europees gemiddelde ligt (European Commission, 2011; Kerr, Sturman, Schulz & Burge, 2010). Waar liggen de kansen voor het bevorderen en verbeteren van onderwijs over mondiaal burgerschap en gerelateerd onderwerpen? In dit onderzoek gaan we in op de rol, ervaringen en houdingen van leraren over mondiaal burgerschapsonderwijs. Al langer is bekend dat leraren een bepalende invloed op de onderwijskwaliteit hebben (McKinsey & Company, 2007). Daarnaast hebben leraren, bewust of onbewust, invloed op de ontwikkeling van waarden bij hun leerlingen (Leenders, Veugelers & de Kat, 2007). Leraren kunnen bij uitstek de wereld van leerlingen verbreden en verdiepen, en spelen dus een cruciale rol in de vorming van leerlingen (Onderwijsraad, 2011). Daarom is het van belang te onderzoeken wat het standpunt is van deze leraren over mondiaal burgerschap, wat hun ervaringen zijn met mondiaal burgerschap en welke mogelijkheden en belemmeringen zij zien.

1.1 WAT IS MONDIAAL BURGERSCHAP?

Wat wordt verstaan onder mondiaal burgerschap? De mondiale dimensie van burgerschap is door Carabain *et al.* (2012) als volgt gedefinieerd: 'De mondiale dimensie van burgerschap uit zich in gedrag dat recht doet aan de principes van wederzijdse afhankelijkheid in de wereld, de gelijkwaardigheid van mensen en de gedeelde verantwoordelijkheid voor het oplossen van mondiale vraagstukken'. Belangrijk aan deze invulling van mondiaal burgerschap is dat deze zich richt op gedrag; zonder gedragsverandering immers geen duurzame wereld. Daarnaast wordt invulling gegeven aan

dat 'gedrag van een mondiaal burger' door de drie principes; gelijkwaardigheid van mensen, gedeelde verantwoordelijkheid in de wereld en een besef wederzijdse afhankelijkheid. Wanneer we de definitie praktischer gaan bekijken, blijkt zij ruimte te geven aan een veelheid aan onderwerpen die te maken hebben met milieu, duurzaamheid, internationalisering, mensen- en kinderrechten, diversiteit, burgerschap, etc. We sluiten in dit onderzoek aan bij de definitie van Carabain *et al.* Maar daarnaast kijken we ook naar de afzonderlijke thema's, zoals deze voor het onderwijs geformuleerd zijn in bijvoorbeeld Vensters op de Wereld (NCDO/UU, 2009). In terminologie sluiten we daarbij zoveel aan bij de onderwijspraktijk in het basis- en voortgezet onderwijs. Meer specifiek onderscheiden we de volgende thema's: vrede en conflict, identiteit, diversiteit, globalisering, duurzaamheid, welvaartsverdeling, mensenrechten, mondiale betrokkenheid, (actief) burgerschap, internationalisering

De gegeven definitie van mondiaal burgerschap is, omdat zij focust op gedrag, ook te vertalen in *vaardigheden of competenties*. Vaardigheden vormen in veel landen een belangrijk onderdeel van mondiaal burgerschap in het onderwijs (Prior & Walraven, 2009). Hoewel de koppeling van vaardigheden aan mondiaal burgerschap niet helemaal onomstreden is (zie bijv. Vensters op de wereld), willen wij er in dit onderzoek wel aandacht aan besteden. Wij onderscheiden in deze studie, in navolging van eerder onderzoek door NCDO (NCDO, 2012), vaardigheden van (mondiaal) burgerschap zoals het vermogen om kritisch na te denken, een eigen mening te vormen, samen te werken, conflict oplossend te handelen, zich te identificeren met anderen en bewust te zijn van de eigen plaats in de samenleving, etc.

1.2 LERAREN EN MONDIAAL BURGERSCHAP

NCDO richt zich in dit onderzoek op de houding, ervaringen en praktijk van leraren basis- en voortgezet onderwijs¹ over mondiaal burgerschap in de lessen. De vragen die in dit onderzoek beantwoord zullen worden zijn²:

1. Welk belang hechten leraren en schoolleiders aan een plek voor mondiaal burgerschap in hun eigen onderwijs of in het Nederlands onderwijs?

2. In welke mate heeft mondiaal burgerschap een (structurele) plek op de Nederlandse scholen voor basis- en voortgezet onderwijs?
3. Op welke wijze wordt aan mondiaal burgerschap door leraren vormgegeven? Welke actoren zijn hierbij betrokken?
4. Welke belemmeringen ervaren onderwijsprofessionals om mondiaal burgerschap een plek te geven binnen hun onderwijsactiviteiten of binnen de instelling waar ze werken?

Bij het beantwoorden van de onderzoeksvragen onderscheiden we drie aandachtspunten; het leerjaar in het basisonderwijs, het vakgebied van leraren voortgezet onderwijs en het schooltype waarin leraren voortgezet onderwijs lesgeven. Ten eerste; mondiaal burgerschap lijkt soms te gaan over heel complexe zaken. Toch begint de wereld in het hier en het nu, niet ver van je bed. Dat geldt voor kleuters net zozeer als voor volwassenen (Prior en Walraven, 2009). Grote mondiale problemen kunnen vaak vertaald worden in ‘kleine’ situaties in de klas. Desalniettemin zijn sommige onderwerpen – denk aan globalisering – beter uit te leggen aan oudere leerlingen dan aan kleuters. In dit onderzoek maken we daarom, waar relevant en mogelijk, binnen het basisonderwijs (bao) onderscheid tussen leraren in de onderbouw (klas 1-4) en leraren in de bovenbouw (klas 5-8).

Ten tweede; Ledoux *et al.* (2011) pleiten ervoor de aandacht voor mondiaal burgerschap te verankeren binnen het bestaande curriculum en inbedding in vakken te zoeken. Voor het voortgezet onderwijs betekent dit dat een inhoudelijke focus op aan (mondiaal) burgerschap verwante vakken als aardrijkskunde, economie, culturele vorming en maatschappijvakken. Leenders, Veugelers en De Kat (2007) vonden dat het vak invloed heeft op het belang dat leraren hechten aan verschillende waarden van burgerschap. In dit rapport kijken we daarom, wanneer relevant en mogelijk, of er binnen het voortgezet onderwijs verschillen zijn tussen leraren die voornamelijk lesgeven in één van de gerelateerde vakken en leraren die lesgeven in de overige vakken. Het derde aandachtspunt betreft het schooltype in het voortgezet onderwijs. In de analyses wordt indien mogelijk en relevant

¹ Het speciaal onderwijs wordt in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

² Zie de onderzoeksverantwoording achterin deze publicatie voor meer informatie over de opzet en uitvoering van dit onderzoek.

binnen het voortgezet onderwijs onderscheid gemaakt naar het schooltype waarop leraren werkzaam zijn; vmbo- kaderberoepsgerichte leerweg, basisberoepsgerichte leerweg en gemengde leerweg (vmbo-kb, -bb, -gl), vmbo-theoretische leerweg (vmbo-tl), havo/vwo klassen 1,2 en 3 en havo/vwo klassen 4,5 en 6.

1.3 SCHOOLLEIDERS OVER MONDIAAL BURGERSCHAP

De schoolleider is, naast de leraar, een belangrijke factor in de kwaliteit van het onderwijs; hij/zij is aanwezig in de dagelijkse (school)praktijk en bepaalt mede de invulling van het onderwijs. Ook als het gaat om mondiaal burgerschap in het onderwijs zijn we benieuwd naar de visie en ervaringen van school- en vestigingsleiders in het basis- en voortgezet onderwijs. In dit rapport vullen we de resultaten voor leraren waar mogelijk aan met de resultaten uit een enquête onder schoolleiders. Gezien de geringe responsaantallen moeten deze resultaten als indicatief worden beschouwd.

HOOFDSTUK 2

HET BELANG VAN MONDIAAL BURGERSCHAP

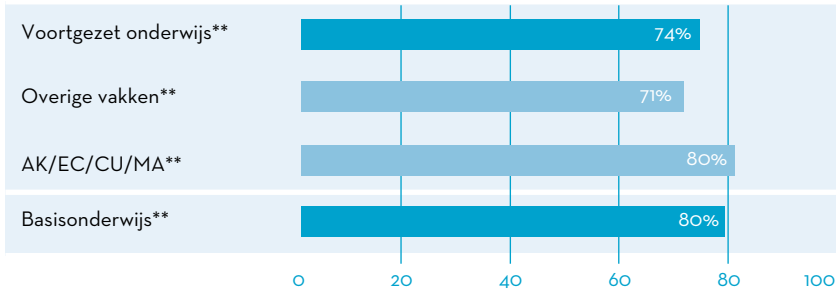
Wat is volgens leraren en schoolleiders het belang van mondiaal burgerschap in het onderwijs? Hoe kijken leraren aan tegen de rol van mondiaal burgerschap in de eigen school? Wat vinden leraren in het basis- en voortgezet onderwijs van de mogelijkheid mondiaal burgerschap op te nemen als een verplicht onderdeel van de lessen?

2.1 VINDEN LERAREN MONDIAAL BURGERSCHAP VAN BELANG?

Een groot deel van de leraren vindt mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp voor het Nederlands onderwijs (Figuur 1). In het basisonderwijs onderschrijft 80 procent het belang van mondiaal burgerschap. In het voortgezet onderwijs vindt 74 procent van de leraren mondiaal burgerschap (zeer) van belang (een score van 6 of hoger op schaal 1-10).

Binnen het basisonderwijs is er geen verschil; leraren in de onderbouw en leraren in de bovenbouw vinden mondiaal burgerschap even belangrijk. Binnen het voortgezet onderwijs zijn er wel verschillen tussen leraren in de verschillende vakken. Leraren die lesgeven in aardrijkskunde, economie, cultuur- en maatschappijvakken (AK/EC/CU/MA) onderschrijven vaker dat mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp is dan leraren in de overige vakken (respectievelijk 80% en 71%).

Figuur 1 In hoeverre vindt u mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp voor het Nederlands basisonderwijs/voortgezet onderwijs (% (zeer) belangrijk), naar sector en naar vakgebied (vo)

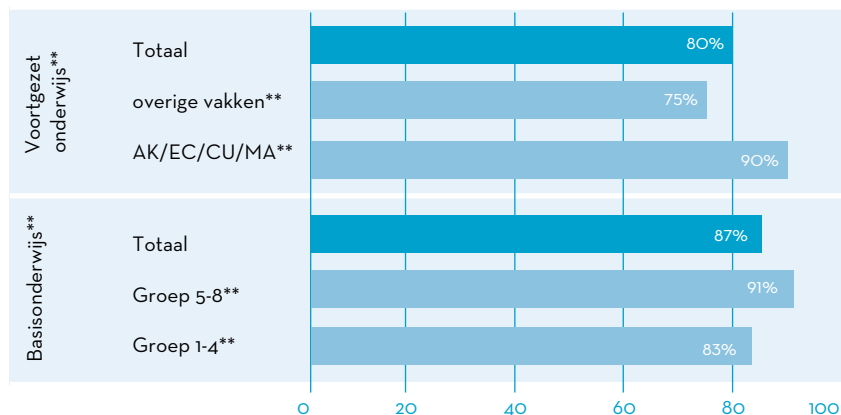
Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

2.2 HET BELANG VAN DE ACTUALITEIT

Mondiaal burgerschap omvat veel actuele thema's. Aansluiten bij de actualiteit in de lessen kan er dan ook op wijzen dat leraren meer openstaan voor mondiaal burgerschap. Het merendeel van de leraren in het basis- en voortgezet onderwijs is het erover eens dat het belangrijk is dat de lessen aansluiten bij de actualiteit (Figuur 2). Bijna 90 procent van de basisschoolleerkrachten onderschreef de stelling die we hierover voorlegden. In het voortgezet onderwijs werd de stelling iets minder onderschreven, maar nog steeds door een ruime meerderheid van 80 procent van de leraren.

De actualiteit speelt een grotere rol in de lessen in de bovenbouw van het basisonderwijs (91%) dan in de onderbouw (83%). Leraren die lesgeven in de verschillende schooltypes verschillen niet in het belang dat zij hechten aan actuele onderwerpen in het onderwijs. Wel is het verschil naar vak opvallend; 90 procent van de docenten aardrijkskunde, economie, maatschappij en cultuur geeft aan dat actualiteit in de lessen (zeer) van belang is, onder leraren van overige vakken is dat 75 procent.

Figuur 2 Het belang van de actualiteit in de lessen (% ja, (helemaal) mee eens), naar sector, bouw en vakgebied

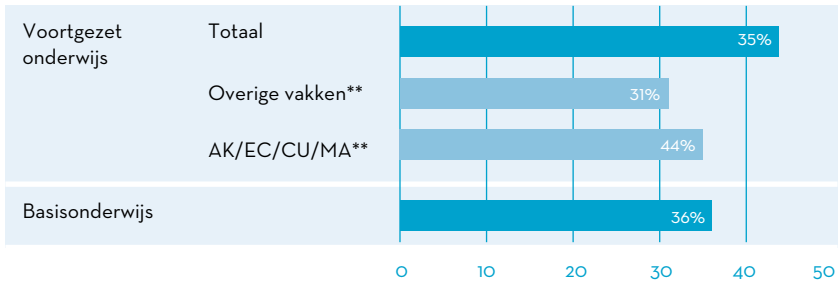

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

2.3 MAAR MOET HET OOK WORDEN VERPLICHT?

Een minderheid van de leraren in het basis- en voortgezet onderwijs, ruim een derde, vindt dat mondiaal burgerschap een verplicht onderdeel zou moeten zijn van het curriculum (Figuur 3). Leraren die lesgeven in de vakken aardrijkskunde, economie, cultuur- of maatschappijvakken vinden vaker dan overige leraren dat mondiaal burgerschap een verplicht onderdeel zou moeten zijn van het curriculum. Er zijn geen verschillen naar schooltype. Binnen het basisonderwijs zijn er wat dit betreft ook geen verschillen tussen de onderbouw en de bovenbouw.

Figuur 3 Mondiaal burgerschap zou een verplicht onderdeel moeten zijn van het curriculum (% (helemaal) mee eens), naar sector en vakgebied (vo)

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

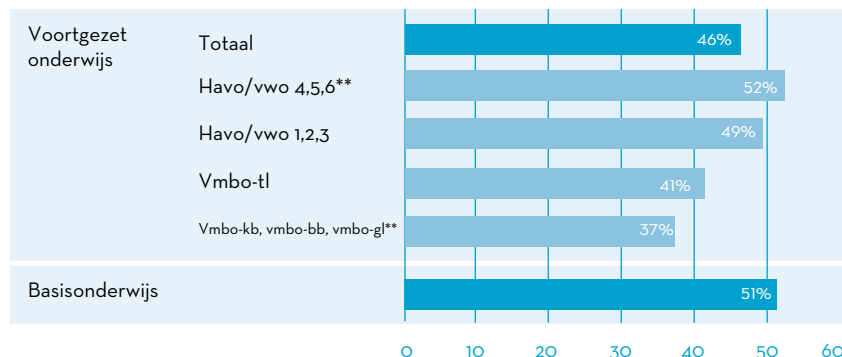
2.4 HOE POSITIONEREN LERAREN DE EIGEN SCHOOL?

Wat vinden leraren van de aandacht die op hun school wordt besteed aan mondiaal burgerschap of aan onderliggende thema's? Leraren zijn verdeeld over de aandacht die binnen hun instelling wordt geschonken aan mondiaal burgerschap (Figuur 4). In beide sectoren geeft ongeveer de helft van de leraren aan dat op hun school (zeer) veel aandacht wordt gegeven aan mondiaal burgerschap (score 6 of hoger op een schaal 1-10).

De positionering van de eigen school verschilt voor leraren binnen het voortgezet onderwijs, naar schooltype, en naar vak (niet in figuur). Leraren op het vmbo-kb, -bb of -gl (kaderberoepsgerichte leerweg, basisberoepsgerichte leerweg en gemengde leerweg) geven de eigen school vaker een lagere score op de aandacht voor mondiaal burgerschap (37%) dan leraren in de bovenbouw van havo/vwo (53%). Daarnaast dichtten leraren in de maatschappij georiënteerde vakken de eigen school meer aandacht voor mondiaal burgerschap toe dan leraren in de overige vakken. Een mogelijke verklaring voor dit verschil ligt in de aandacht die leraren zelf hebben voor mondiaal burgerschap in de lessen.

Figuur 4 Als u nadenkt over de aandacht voor mondiaal burgerschap of voor de onderliggende thema's op uw school, hoe zou u uw school dan positioneren? (% (zeer) veel aandacht) Naar sector en naar schooltype (vo)

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

2.5 ... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?

Ruim de helft van de schoolleiders noemt mondiaal burgerschap een (zeer) belangrijk onderwerp voor het onderwijs (58%). Opvallend is daarnaast dat veel meer schoolleiders, ruim driekwart, de eigen school hoog inschatten wat betreft aandacht voor mondiaal burgerschap (Tabel 1).

Tabel 1 Belang van mondiaal burgerschap volgens schoolleiders en positionering school door schoolleiders, basis- en voortgezet onderwijs

	% (zeer) veel aandacht; % (zeer) belangrijk
In hoeverre vindt u zelf mondiaal burgerschap een belangrijk onderwerp voor het Nederlands basis/voortgezet onderwijs?	58%
Als u nadenkt over de aandacht voor mondiaal burgerschap of voor de onderliggende thema's op uw school, hoe zou u uw school dan positioneren?	77%

Ongewogen resultaten, n = 286.

Evenals de leraren, onderschrijft ook ongeveer een derde van de schoolleiders dat mondiaal burgerschapsonderwijs een verplicht onderdeel zou moeten zijn van het curriculum (Tabel 2). Ook bevestigen schoolleiders dat leraren belang hechten aan mondiaal burgerschap. Slechts een vijfde denkt

dat onder leraren geen draagvlak bestaat voor onderwijs over mondiaal burgerschap.

Tabel 2 Stellingen: draagvlak onder leraren en verplichting in curriculum

	% (helemaal) mee eens
Onder leraren bestaat geen of weinig draagvlak voor onderwijs over mondiaal burgerschap	21%
Mondiaal burgerschapsonderwijs zou een verplicht onderdeel moeten zijn van het curriculum	35%

Ongewogen resultaten, n = 286.

HOOFDSTUK 3

MONDIAAL BURGERSCHAP IN HET ONDERWIJS

Er gebeurt al veel in het onderwijs op het gebied van mondiaal burgerschap. Scholen zijn verplicht aan een aantal thema's aandacht te besteden en er lijkt veel materiaal voor handen te zijn. Hoe werkt dit uit in de dagelijkse praktijk in de klas? Besteden leraren aandacht aan mondiaal burgerschap in de lessen, of vooral daarbuiten? En is deze aandacht structureel en ingebed, of eerder 'incidenteel' in bijvoorbeeld een project? Komen vaardigheden aan de orde, en specifieke thema's? Deze vragen worden in dit hoofdstuk beantwoord.

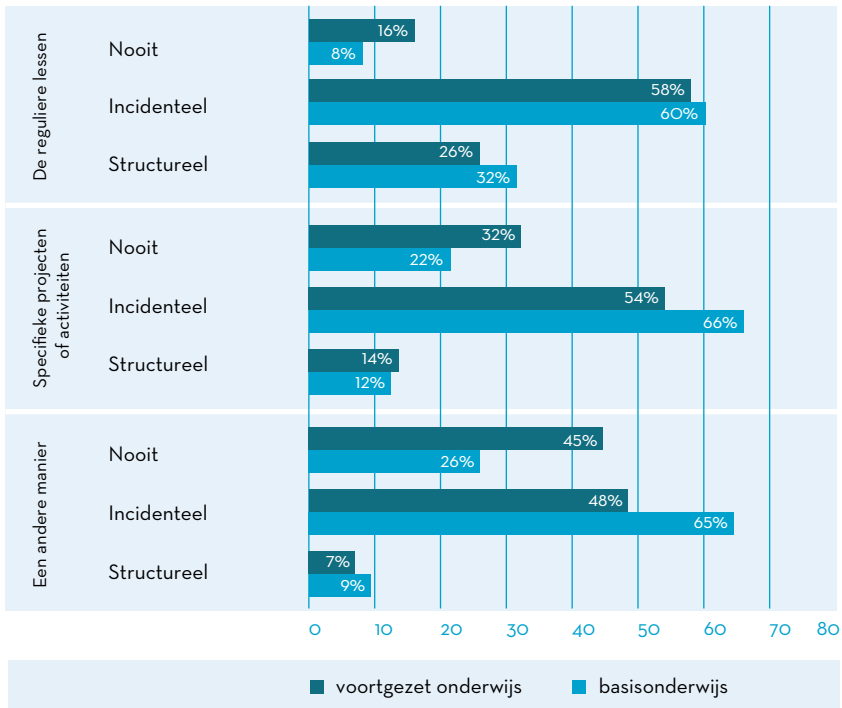
3.1 KOMT HET IN DE LESSEN AAN DE ORDE?

De aandacht voor mondiaal burgerschap in de lessen is onder leraren basis- onderwijs en leraren voortgezet onderwijs nagenoeg gelijk. In beide sectoren is die aandacht wel vaker incidenteel dan structureel. In het basisonderwijs zegt ongeveer een derde van de leraren (32%) binnen de reguliere lessen structureel aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap (Figuur 5). Bijna twee derde (60%) van de basisschoolleraars geeft aan hier in de les incidenteel aandacht aan te besteden, en een kleine minderheid van 8 procent besteedt in de lessen nooit aandacht aan mondiaal burgerschap. Leraren voortgezet onderwijs zeggen wat vaker dat zij binnen de reguliere lessen nooit aandacht geven aan mondiaal burgerschap (16%), naast de 58 procent die aangeeft incidenteel, en de 26 procent die stelt structureel aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap.

Buiten de lessen geven leraren relatief weinig structurele aandacht aan mondiaal burgerschap. Gezien de aard van buiten-curriculaire activiteiten - die zijn nu eenmaal vaker incidenteel dan structureel ingebed - is dit niet verwonderlijk. Daarom kunnen we toch concluderen dat ook buiten de lessen ruimschoots aandacht is voor mondiaal burgerschap (bao 66%; vo 54%).

Om alle activiteiten gerelateerd aan mondiaal burgerschap van leraren mee te nemen, vroegen we ook of er op een andere manier nog aandacht wordt besteed aan mondiaal burgerschap. Daarbij werden activiteiten en projecten genoemd, inzamelingsacties en doorlopende projecten. Daarnaast gaven leraren aan dat er zich door de dag heen situaties voordoen waarbij mondiaal burgerschap aan de orde komt.

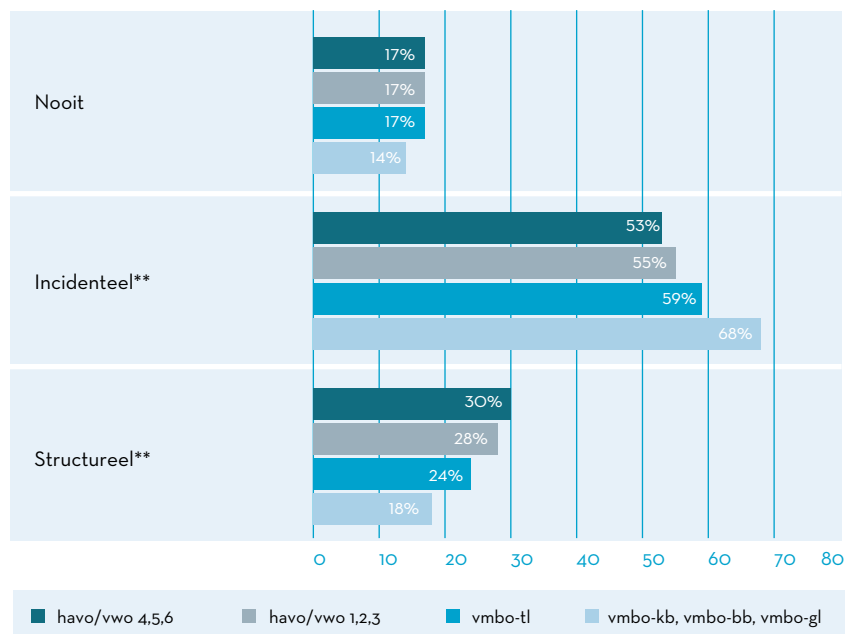
Figuur 5 In hoeverre besteedt u, op school, aandacht aan mondiaal burgerschap, naar sector

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo).

Leraren in de boven- of onderbouw van de basisschool verschillen nauwelijks in de aandacht die zij geven aan mondiaal burgerschap binnen de reguliere lessen (niet in de figuur). Eerder bleek dat ruim een kwart van de leraren in het voortgezet onderwijs structureel aandacht besteedt aan mondiaal burgerschap. In de bovenbouw van havo/vwo gebeurt dit veel meer dan op het vmbo, uitgezonderd vmbo-t (respectievelijk 30% en 18%, zie Figuur 6). Daarnaast wordt in het vmbo (uitgezonderd vmbo-t) vaker incidenteel in de lessen aandacht gegeven aan mondiaal burgerschap.

Figuur 6 In hoeverre besteedt u, op school, aandacht aan mondiaal burgerschap via de reguliere lessen, leraren voortgezet onderwijs naar schooltype

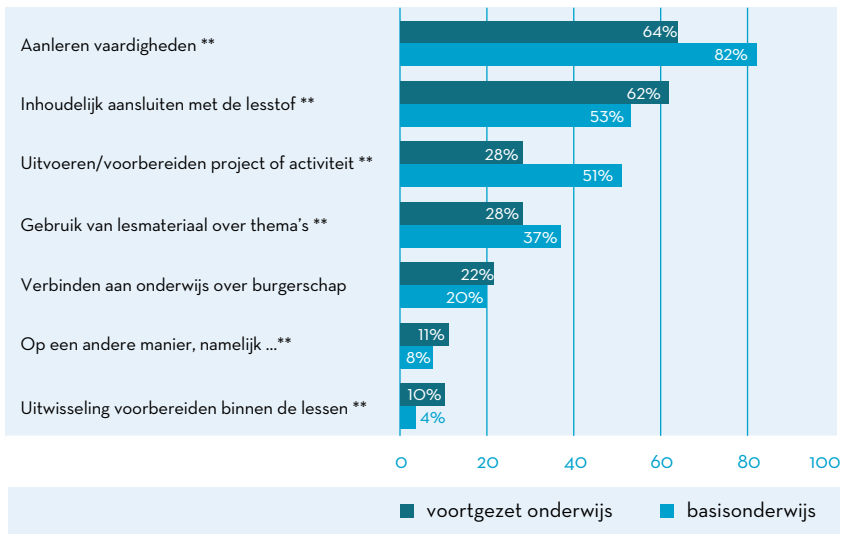
Gewogen resultaten, n = 991. ** = significant verschil (p < 0.05).

Leraren voortgezet onderwijs die lesgeven in de vakken aardrijkskunde, economie, cultuur en maatschappij (of gerelateerde vakken) besteden veel vaker dan hun collega's uit andere vakgebieden structureel aandacht aan mondiaal burgerschap binnen de lessen (respectievelijk 43% en 18%, niet in figuur).

3.2 OP WELKE MANIER KOMT HET AAN DE ORDE?

Het aanleren van vaardigheden is zowel in het basis- als het voortgezet onderwijs de meest genoemde manier om mondiaal burgerschap in de les aan de orde te laten komen (respectievelijk 82% en 64% van de leraren, Figuur 7). In het basisonderwijs worden daarnaast het ‘inhoudelijk aansluiten bij de lesstof’ (53%) en het ‘uitvoeren of voorbereiden van een op mondiaal burgerschap gericht project of activiteit’ (51%) door ruim de helft van de leraren genoemd. In het voortgezet onderwijs wordt de inhoudelijke aansluiting met de lesstof door twee derde van de leraren genoemd (62%). Relatief weinig leraren noemen, zowel in het basis- als voortgezet onderwijs, het voorbereiden van een (internationale) uitwisseling. Daarnaast valt op dat mondiaal burgerschap nog maar weinig - door maximaal een vijfde van de leraren - wordt verbonden aan burgerschapsonderwijs.

Figuur 7 Op welke manier komt mondiaal burgerschap in de les aan de orde? Naar sector

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil (p < 0.05).

Van de leraren op een basisschool zegt 8 procent (Figuur 7) dat zij aandacht besteden aan mondiaal burgerschap op een andere dan de genoemde manieren. In het voortgezet onderwijs is dit 11 procent. Leraren in het basisonderwijs zeggen bijvoorbeeld dat onderwerpen van mondiaal burgerschap aan de orde komen als de situatie zich in de klas voordoet of al tot uitdrukking komt in de visie van de school. Een paar voorbeelden:

“Bij kleuters is het van belang dat het dicht bij huis blijft. We gaan in op dingen die er in onze omgeving, familie of in de natuur plaatsvinden.”

“Binnen de reguliere lessen zijn er vaak momenten waarop mondiaal burgerschap gelinkt kan worden en dat doe ik zeer regelmatig. De ene keer uitgebreider dan de andere keer.”

“Door de manier waarop wij met de kinderen werken, omgaan op school (boeiend onderwijs, systeem denken).”

“Via de godsdienstlessen: voor elkaar en de aarde zorgen, eerlijk delen, verschillen bespreken en leren waarderen. Verschillende culturen, gebruiken en godsdiensten die in de klas zijn bespreken.”

Leraren voortgezet onderwijs geven ook aan dat onderwerpen van mondiaal burgerschap vaak ‘toevallig’ aan de orde komen en dan worden behandeld. Ook stellen leraren voortgezet onderwijs dat zij de maatschappelijke component van (praktijk)opdrachten gebruiken voor mondiaal burgerschapsonderwijs en aansluiten (met dagopeningen, opdrachten etc.) bij de actualiteit. Enkele voorbeeldantwoorden van leraren voortgezet onderwijs:

“Door kritisch te kijken naar de context waarbinnen wiskundeopgaven worden aangeboden en leerlingen aan te zetten tot nadenken over wat er wordt gesteld.”

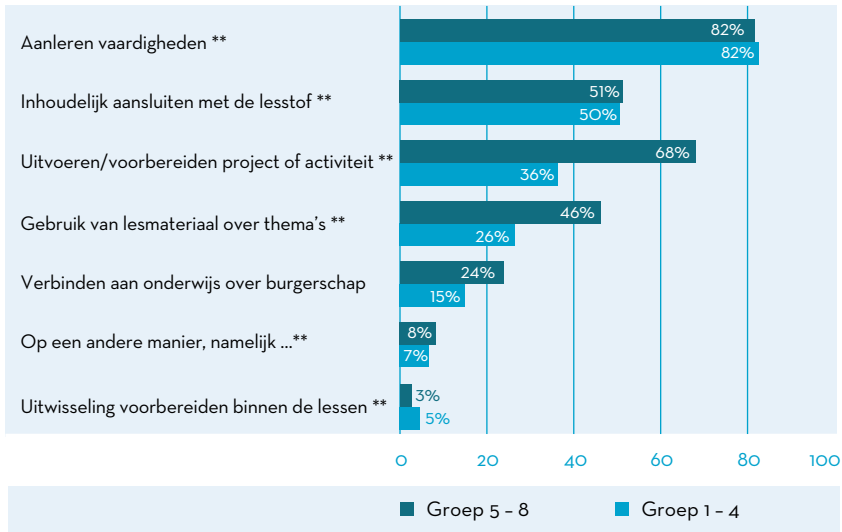
“Bij Nederlands komen al deze zaken aan de orde in de aangeboden teksten, maar ook bij het onderdeel discussie en debat, waarbij de leerlingen zelf onderwerpen ter discussie aandragen.”

“Daar waar het op enig moment toevalligerwijze ter sprake komt.”

“Persoonlijke gesprekken met leerlingen, eigen levensstijl.”

Het aanleren van (mondiaal) burgerschapsvaardigheden is zowel in de onder- als de bovenbouw van het basisonderwijs de meest gebruikte manier om mondiaal burgerschap in de lessen te integreren. Toch zijn er daarnaast duidelijke verschillen in de manier waarop leraren in de boven- en de onderbouw van het basisonderwijs aandacht besteden aan mondiaal burgerschap (Figuur 8). In de bovenbouw wordt vaker dan in de onderbouw met de lesstof aangesloten bij mondiaal burgerschap, vaker lesmateriaal gebruikt over mondiaal burgerschap en wordt vaker de verbinding gezocht met onderwijs over (actief) burgerschap.

Figuur 8 Op welke manier komt mondiaal burgerschap in de les aan de orde? Leraren basisonderwijs naar bouw

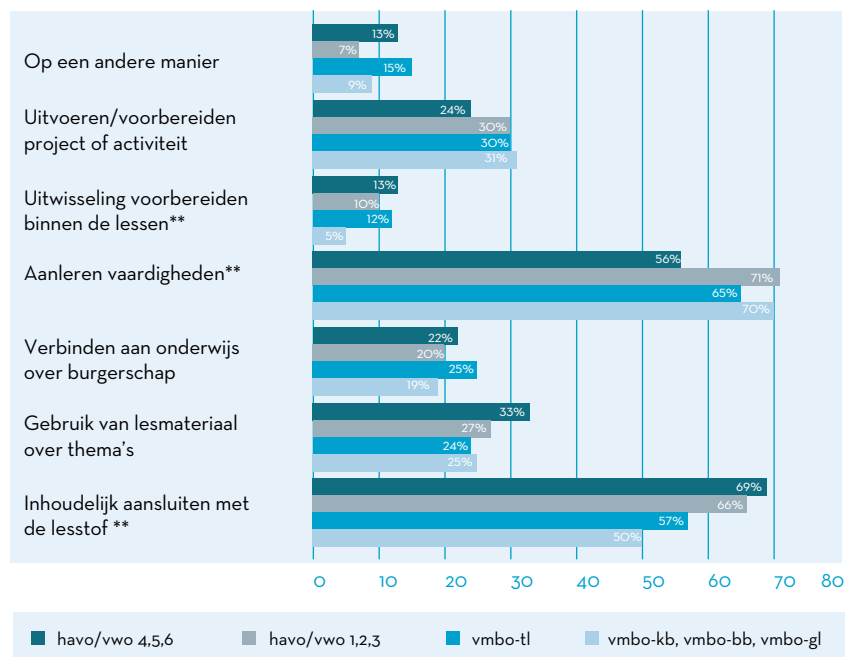
Gewogen resultaten, n = 455. ** = significant verschil ($p < 0.05$).

Ook binnen het voortgezet onderwijs zijn er verschillen in de wijze waarop leraren mondiaal burgerschap terug laten komen in de lessen (Figuur 9). Op

het vmbo gebeurt dit veelal door het aanleren van vaardigheden. Opvallend is dat deze vaardigheden in de onderbouw van havo/vwo nog een grote rol spelen, maar in de bovenbouw niet meer. Aansluiting met de lesstof bij mondiaal burgerschap wordt dan weer vaak genoemd door leraren aan havo/vwo. Het voorbereiden van een uitwisseling tijdens de lessen wordt door slechts 6 procent van de vmbo-docenten genoemd, op havo/vwo ligt dit hoger, op 13 procent. Mogelijk komen uitwisselingen ook gewoon vaker voor in de (bovenbouw van) havo/vwo.

Figuur 9 Op welke manier komt mondiaal burgerschap in de les aan de orde? Leraren voortgezet onderwijs naar schooltype

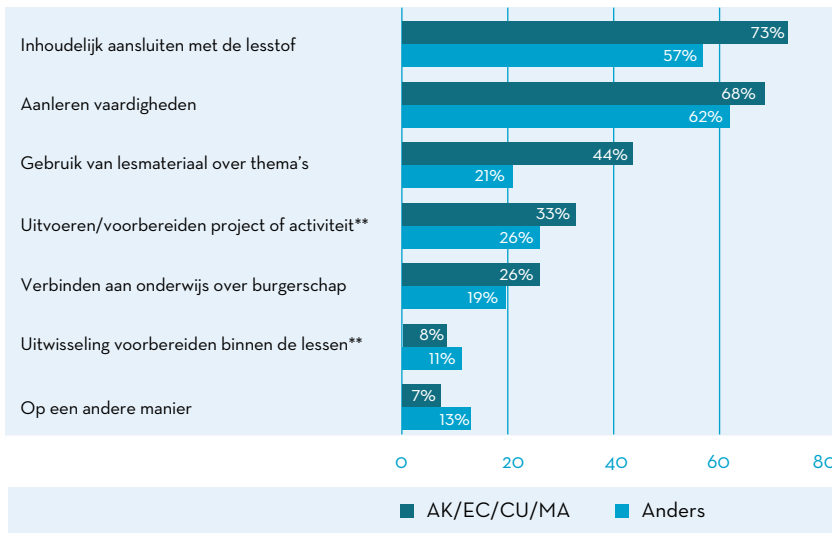

Gewogen resultaten, n = 991. ** = significant verschil ($p < 0.05$).

Binnen het voortgezet onderwijs zijn de verschillen tussen de vakgroepen, in de wijze van aandacht voor mondiaal burgerschap, minder groot dan tussen schooltypes (Figuur 10). Leraren in de cultuur- economie-, maatschappij- en

geografische vakken bereiden minder vaak binnen de lessen een uitwisseling voor (8% AK/EC/CU/MA; 11% anders). Zij houden zich dan wel weer vaker bezig met de voorbereiding of uitvoering van een specifiek project op het gebied van mondiaal burgerschap (respectievelijk 33% en 26%).

Figuur 10 Op welke manier komt mondiaal burgerschap in de les aan de orde? Leraren voortgezet onderwijs, naar vakgebied

Gewogen resultaten, n = 991. ** = significant verschil (p < 0.05).

3.3 SPECIFIEKE THEMA'S

Leraren die aandacht besteden aan mondiaal burgerschap, geven vaak ook aan aandacht te besteden aan één van de onderliggende thema's. In het basis-onderwijs geven leraren met name binnen de lessen structurele aandacht aan identiteit (49%), aan vrede en conflict (42%) en aan diversiteit (37%, zie Tabel 3). Veel minder (structurele) aandacht is er voor globalisering (4%) en internationalisering (5%). Wellicht zijn de laatstgenoemde thema's wat abstracter en daardoor minder toegankelijk.

In het voortgezet onderwijs staan diversiteit (30%), duurzaamheid (28%) en identiteit (28%) bovenaan de lijst met structureel behandelde thema's van mondiaal burgerschap. Minder aandacht is er voor mondiale betrokkenheid (13%), mensenrechten (15%) en (actief) burgerschap (15%).

Tabel 3 Aandeel leraren dat in de reguliere lessen structureel of incidenteel aandacht besteedt aan thema's van mondiaal burgerschap, naar sector

	Basisonderwijs		voortgezet onderwijs	
	structureel	incidenteel	structureel	incidenteel
Globalisering	4%	52%	22%	47%
Internationalisering	5%	53%	24%	47%
Mondiale betrokkenheid	12%	55%	13%	55%
Welvaartverdeling	15%	65%	24%	51%
Mensenrechten	17%	63%	15%	57%
(actief) burgerschap	20%	50%	15%	57%
Duurzaamheid	23%	65%	28%	52%
Diversiteit	37%	56%	30%	52%
Vrede en conflict	42%	54%	19%	58%
Identiteit	49%	46%	28%	55%

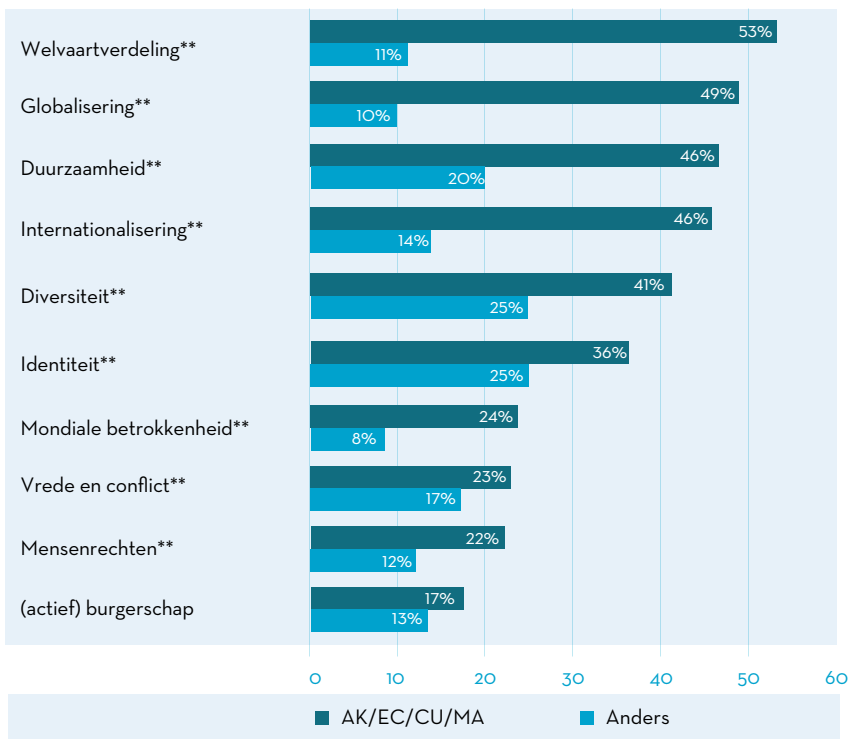
Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). **vet** = significant verschil ($p < 0.05$).

Binnen het basisonderwijs besteden leraren in groep 5-8 vaker structureel aandacht aan welvaartverdeling, aan mensenrechten en aan mondiale betrokkenheid dan leraren in groep 1-4. Het verschil aan aandacht mensenrechten is het verschil groot, respectievelijk 9 procent van de onderbouwleraren tegenover bijna een kwart van de bovenbouwleraren besteedt hier in de reguliere lessen aandacht aan (niet in de tabel).

Globalisering wordt binnen het voortgezet onderwijs vooral door leraren havo / vwo behandeld (24 en 29%), en veel minder door leraren in de gemengde, kaderberoepsgerichte of basisberoepsgerichte leerweg van het vmbo (10%). Hetzelfde geldt voor de aandacht voor welvaartsverdeling en, nog wat sterker, voor internationalisering. Binnen de onderwerpen die relatief vaak structureel aan bod komen in het voortgezet onderwijs (identiteit, duurzaamheid en diversiteit), zien we geen verschillen naar schooltype.

Dat er overlap bestaat tussen de vakinhoud van specifieke vakken als aardrijkskunde, economie, cultuur- en maatschappijvakken en thema's van mondiaal burgerschap blijkt uit de verschillen in Figuur 11. Leraren die lesgeven in deze vakken besteden binnen hun lessen veel vaker dan andere leraren aandacht aan alle genoemde thema's uitgezonderd (actief) burgerschap. Het verschil in aandacht van leraren in de specifieke vakken ten opzichte van overige leraren is met name groot voor de thema's welvaartverdeling (resp. 53% en 11%), globalisering (resp. 49% en 10%), duurzaamheid (resp. 46% en 20%), internationalisering (resp. 46% en 14%), diversiteit (resp. 41% en 25%), identiteit (resp. 36% en 25%), mondiale betrokkenheid (resp. 24% en 8%), vrede en conflict (resp. 23% en 17%), mensenrechten (resp. 22% en 12%) en (actief) burgerschap (resp. 17% en 13%).

Figuur 11 Aandeel leraren dat in de reguliere lessen structureel of incidenteel aandacht besteedt aan thema's van mondiaal burgerschap, naar vakgebied

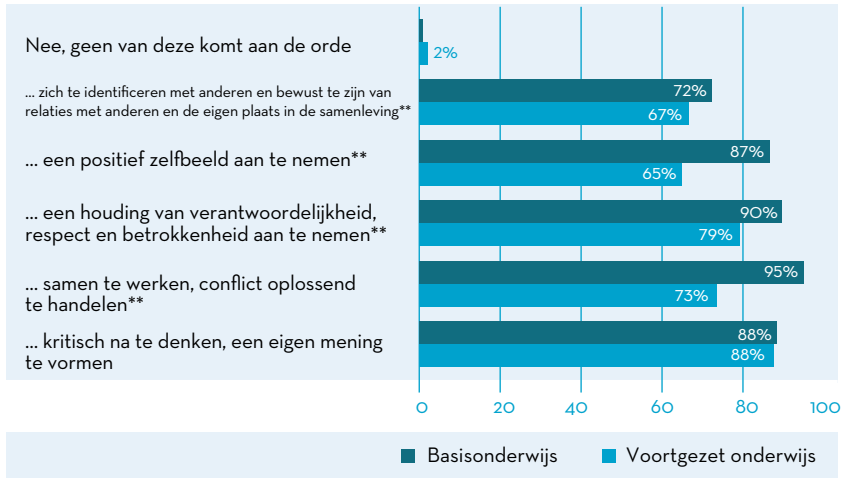
Gewogen resultaten, n = 991. ** = significant verschil ($p < 0.05$).

3.4 VAARDIGHEDEN

Bijna alle genoemde vaardigheden van mondiaal burgerschap komen in redelijke tot grote mate binnen de lessen aan de orde (Figuur 12). In het basisonderwijs noemen leraren met name ‘het vermogen om samen te werken/conflict oplossend te handelen’ (95%), maar ook het ‘vermogen om een houding van verantwoordelijkheid, respect en betrokkenheid aan te nemen’ (90%) en het ‘vermogen om kritisch na te denken en een eigen mening te vormen’ (88%).

In het voortgezet onderwijs hebben leraren over het algemeen minder aandacht voor vaardigheden van mondiaal burgerschap dan leraren in het basisonderwijs.

Figuur 12 Welke vaardigheden van mondiaal burgerschap komen in de les aan de orde? Het vermogen om...

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

In de bovenbouw van havo/vwo komt een aantal vaardigheden minder aan de orde dan op het vmbo (met name de gemengde, kaderberoepsgerichte of basisberoepsgerichte leerweg); het vermogen om samen te werken, conflict

oplossend te handelen, het vermogen om een houding van respect, verantwoordelijkheid en betrokkenheid aan te nemen en het vermogen om een positief zelfbeeld aan te nemen (niet in tabel).

3.5 WIE IS VERDER BETROKKEN BIJ MONDIAAL BURGERSCHAPSONDERWIJS?

De (lange) lijst met mogelijke actoren die we voorlegden aan leraren resulteert in de top 10 in Tabel 4³. Leraren basisonderwijs werken samen met of gebruiken materiaal van Kinderpostzegels (63%), Edukans (47%) en NCDO (31%).

Tabel 4 Top 10 actoren waarmee wordt samengewerkt of van wie materiaal wordt gebruikt (%), leraren basisonderwijs

	%
Kinderpostzegels	63
Edukans (Schoenmaatjes, Schoolsponsorplan etc.)	47
NCDO (Uitgever Samsam, Millenniumdoelenatlas, etc.)	31
Unicef (gastlessen, Nationale Spreekbeurtactie)	26
Wereld Natuur Fonds	19
Nee, geen van deze organisaties	14
War Child (bijv. Kids for War Child)	14
Amnesty International (lesbrieven, gastlessen, maatschappelijke stage)	13
Oxfam Novib	11
Cordaid (Kinderstem, Vastenactie)	9

Gewogen resultaten, n = 455. ** = significant verschil (p < 0.05).

In het voortgezet onderwijs ziet de top 10 van samenwerkingsverbanden er iets anders uit (Tabel 5). Dat is niet onverwacht, omdat veel organisaties zich met hun educatief materiaal en activiteiten specifiek richten op het basis- of het voortgezet onderwijs. Leraren voortgezet onderwijs noemden relatief vaak Amnesty International (17%), Dance4Life (17%) en Edukans (17%).

³ Voor de volledige lijst met organisaties, zie de vragenlijst van dit onderzoek via de website van NCDO (www.ncdo.nl).

De meeste leraren noemden echter geen van de organisaties. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat in het voortgezet onderwijs, zoals eerder ook wel bleek, de actualiteit (kranten, debat) vaker een rol speelt bij het mondiaal burgerschapsonderwijs.

Tabel 5 Top 10 actoren waarmee wordt samengewerkt of waarvan materiaal wordt gebruikt, % genoemd door leraren voortgezet onderwijs

	%
Nee, geen van deze organisaties	48
Amnesty International (lesbrieven, gastlessen, maatschappelijke stage)	17
Dance4Life (schools4life)	17
Edukans (Schoenmaatjes, Schoolsponsorplan etc.)	17
Oxfam Novib	13
Fairtrade / Max-Havelaar	10
War Child (bijv. Kids for War Child)	9
Wereld Natuur Fonds	7
Unicef (gastlessen, Nationale Spreekbeurtactie)	6
NCDO (Uitgever samsam, Millenniumdoelenatlas, etc.)	6

Gewogen resultaten, n = 991. ** = significant verschil (p < 0.05).

3.6 WAT GEBEURT ER BUITEN DE LESSEN?

Hoewel we zagen dat mondiaal burgerschap op verschillende manieren ingepast kan worden in de reguliere lessen, kan ook door middel van extra-curriculaire activiteiten aandacht uitgaan naar mondiaal burgerschap. Voor leerlingen kan die aandacht bijvoorbeeld vorm krijgen door middel van een sponsorloop, een workshop of een inzameling van geld of goederen voor een goed doel waarbij begeleiding van leraren gewenst is. Maar ook leraren zelf kunnen zich buiten de lessen bezig houden met mondiaal burgerschap, in het kader van professionele ontwikkeling (het volgen van een cursus of bijscholing) of een stage of excursie. In hoeverre is dit onder leraren in het basis- en voortgezet onderwijs aan de orde?

Buiten de reguliere lessen komt mondiaal burgerschap met name aan bod bij een inzameling van geld of goederen voor een goed doel. In het

basisonderwijs wordt daarnaast door 16 procent van de leraren een stage/excursie van leerlingen op het gebied van mondiaal burgerschap genoemd, of een samenwerking met een school in een ander land. In het voortgezet onderwijs noemt bijna 40 procent een uitwisselingsproject voor leerlingen, een derde een samenwerking met een school in een ander land en een kwart een stage of excursie voor leerlingen (Figuur 13).

Figuur 13 Betrokken bij activiteiten of projecten over mondiaal burgerschap buiten lestijd? Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil (p < 0.05).

Binnen het basisonderwijs wordt in de bovenbouw (groep 5-8) vaker aandacht besteed aan mondiaal burgerschap via een uitwisselingsproject voor leerlingen of een stage/excursie voor leerlingen dan in de onderbouw. Het verzamelen van geld of goederen door bijvoorbeeld een sponsorloop of vastenactie is in zowel onder- als bovenbouw de meest populaire manier om buiten de lessen aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap (niet in figuur).

Binnen het voortgezet onderwijs valt een aantal verschillen op tussen de schooltypen, en tussen de vakgroepen (Tabel 6). We zien dat mondiaal burgerschap in het vmbo (uitgezonderd de theoretische leerweg) volgens leraren relatief weinig door middel van uitwisselingsprojecten voor leerlingen aan de orde komt. Hetzelfde geldt voor een samenwerking met een school in een ander land en een cursus of workshop voor leerlingen op het gebied van mondiaal burgerschap.

Leraren die voornamelijk lesgeven in de bovenbouw van havo/vwo volgen vaker dan leraren die voornamelijk lesgeven in vmbo (kb, bb, gl) zelf een cursus op het gebied van mondiaal burgerschap.

Tabel 6 Betrokken bij activiteiten of projecten over mondiaal burgerschap buiten lestijd? Naar schooltype

	Voortgezet onderwijs			
	Vmbo-kb, -bb, -gl	Vmbo-tl	Havo/ vwo 1,2,3	Havo/ vwo 4,5,6
Een uitwisselingsproject voor leerlingen	18%	37%	44%	52%
Een uitwisselingsproject voor leraren	6%	11%	7%	14%
samenwerking met een school in een ander land	21%	22%	25%	39%
stages / excursies van leerlingen op het gebied van mondiaal burgerschap	27%	27%	14%	25%
een cursus/seminar voor leraren op het gebied van mondiaal burgerschap	2%	5%	6%	9%
een cursus/workshop voor leerlingen op het gebied van mondiaal burgerschap	8%	20%	11%	10%
een inzameling van geld/goederen voor een goed doel (bijv. een sponsorloop of vastenactie)	67%	71%	71%	67%
Op een andere manier, namelijk ...	5%	7%	5%	9%
Nee, geen van deze	19%	18%	21%	12%

Gewogen resultaten, n = 991 (vo). Vet = significant verschil ($p < 0.05$).

3.7 ... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?

Bijna de helft van de schoolleiders stelt dat er in de reguliere lessen structureel aandacht wordt besteed aan mondiaal burgerschap (Tabel 7). Leraren waren daarin veel vaker voorzichtig (26% in het voortgezet onderwijs en 32% in het basisonderwijs). Buiten de lessen gebeurt volgens schoolleiders vooral incidenteel (62%) en minder structureel (26%) iets aan mondiaal burgerschap. Hierbij gaat het om specifieke projecten of activiteiten buiten de reguliere lestijd, bijvoorbeeld sponsorlopen, uitwisselingen en inzamelingen voor goede doelen buiten de les.

Tabel 7 In hoeverre wordt op uw school aandacht besteed aan mondiaal burgerschap via...

		Totaal	
		n	%
reguliere lessen	structureel	131	46
	incidenteel	153	53
	nooit	2	1
buiten lestijd (activiteiten of projecten)	structureel	73	26
	incidenteel	177	62
	nooit	36	13
op een andere manier	structureel	30	10
	incidenteel	169	59
	nooit	87	30

Ongewogen resultaten, n = 286.

In de tijd die er is voor mondiaal burgerschap, komen volgens schoolleiders alle genoemde thema's (vrede en conflict, identiteit, diversiteit, internationalisering, etc.) aan de orde. Daar staat tegenover dat er nog maar weinig getoetst wordt over mondiaal burgerschap. Slechts 5 procent van de schoolleiders geeft aan dat competenties, talenten of prestaties rondom mondiaal burgerschap getoetst worden bij leerlingen tijdens de schoolloopbaan (niet in tabel).

HOOFDSTUK 4. BEVORDEREN MONDIAAL BURGERSCHAP

Wat zijn belangrijke belemmeringen voor leraren om met mondiaal burgerschap aan de slag te gaan?

4.1 BELEMMERINGEN BINNEN DE LESSEN

In het basisonderwijs is de belangrijkste belemmering die door leraren wordt ervaren dat mondiaal burgerschap (of gerelateerde thema's) 'te moeilijk zijn voor de leerlingen'⁴. Daarnaast speelt voor ongeveer een kwart van de leraren dat 'er geen tijd voor is binnen de lessen', dat zij 'niet genoeg informatie hebben over mondiaal burgerschap' of een 'andere reden'. De interesse voor of het belang dat aan mondiaal burgerschap wordt gehecht vormt een geringe belemmering voor het geven van lessen over dit onderwerp⁵.

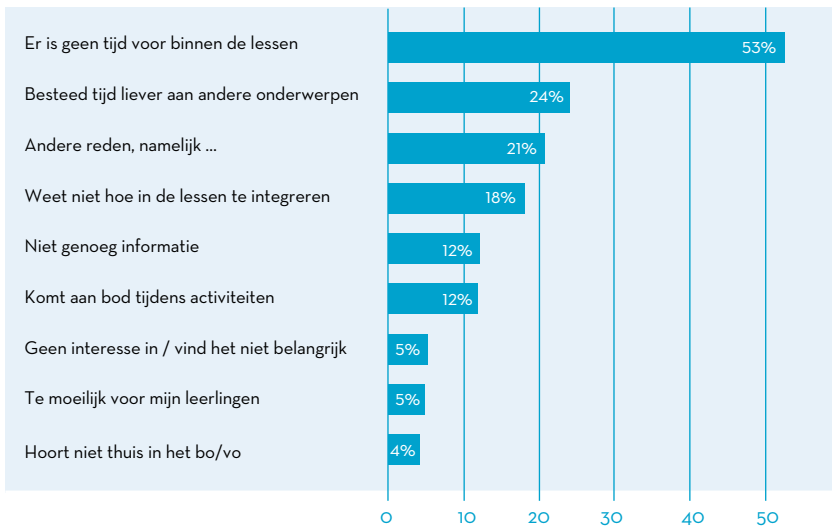
Leraren in het voortgezet onderwijs ervaren veelal andere belemmeringen om aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap (Figuur 14). De meest genoemde belemmering is tijdgebrek (53%), en daarna het ook tijdgerelateerde

⁴ Gezien het geringe aantal respondenten in het basisonderwijs op deze vraag (n=38), moeten deze antwoorden als indicatief worden beschouwd.

⁵ Oorspronkelijk waren in de enquête nog twee extra belemmeringen opgenomen: "Past niet bij de lesstof voor mijn groep(en)" voor leraren basisonderwijs en "Past niet bij de inhoud van het vak dat ik geef" voor leraren voortgezet onderwijs. Vanwege een programmeerfout zijn deze stellingen niet aan de juiste groepen voorgelegd, en daarom ook weggelaten uit de analyses.

‘Besteedt tijd liever aan andere onderwerpen’ (24%). Veel minder dan in het basisonderwijs is bij het voortgezet onderwijs de complexiteit van de onderwerpen voor de leerlingen van belang (5%) of een gebrek aan informatie bij de leerkracht zelf (12%). Ook spelen in het voortgezet onderwijs voor ruim een vijfde van de leraren andere belemmeringen. Hier worden redenen genoemd die bijvoorbeeld te maken hebben met andere prioriteiten en tijdgebrek.

Figuur 14 Wat zijn de belangrijkste redenen dat u binnen de reguliere lessen geen aandacht besteedt aan mondiaal burgerschap of gerelateerde thema’s? Voortgezet onderwijs

Gewogen resultaten, n = 175.

4.2 ZIJN ER GENOEG RAAKVLAKKEN EN IS ER GENOEG KENNIS?

Een kwart van de leraren in het basisonderwijs meent dat collega’s bij hen op school niet voldoende relevante kennis hebben om onderwijs te geven over mondiaal burgerschap (Tabel 8). Hierin zien we geen verschillen tussen leraren in de onder- en bovenbouw van het basisonderwijs. Ook in het voortgezet onderwijs denkt 23 procent van de leraren er zo over. Daarnaast vindt ruim

een derde van de leraren in het voortgezet onderwijs dat mondiaal burgerschap moeilijk is te integreren in hun vakgebied.

Tabel 8 Stellingen: Leraren hebben niet voldoende kennis (% (helemaal) mee eens) en het is lastig mondiaal burgerschap te integreren in mijn vakgebied (vo, % (helemaal) mee eens)

	basisonderwijs	voortgezet onderwijs
Leraren bij mij op school hebben niet voldoende relevante kennis om onderwijs te geven over mondiaal burgerschap	26%	23%
Het is lastig mondiaal burgerschap te integreren in mijn vakgebied	-	34%

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo).

Kennis over mondiaal burgerschap lijkt vaker te ontbreken op het vmbo (de niet-theoretische leerwegen) dan op havo/vwo, en met name bij de bovenbouw. Ook vinden leraren havo/vwo het minder moeilijk om mondiaal burgerschap te integreren in hun vakgebied. Datzelfde geldt voor leraren aardrijkskunde, economie, cultuur- en maatschappijvakken (niet in tabel).

4.3 BELEMMERINGEN BUITEN DE LESSEN

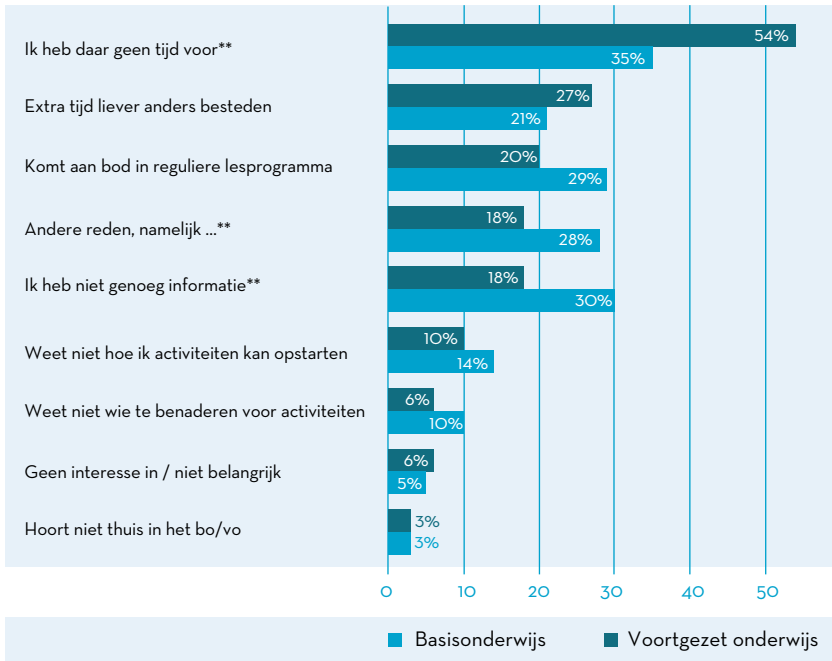
Zo'n 15 procent van de leraren gaf aan dat zij buiten de lessen, dus bijvoorbeeld in projecten of specifieke activiteiten, niet betrokken zijn bij mondiaal burgerschap (Figuur 13). Wat zijn hiervoor de belangrijkste redenen?

Leraren in het basisonderwijs noemen relatief vaak een gebrek aan tijd (35%) of informatie (30%) om niet betrokken te zijn bij activiteiten over mondiaal burgerschap (Figuur 15). Ook zegt bijna een derde dat mondiaal burgerschap al tijdens de lessen aan de orde komt. Ook buiten de les spelen desinteresse of een gebrek aan relevantie spelen een geringe rol (respectievelijk 5% en 3%).

In het voortgezet onderwijs worden als belangrijkste belemmeringen om buiten de lessen bij het onderwerp betrokken te zijn buiten de lessen genoemd: tijdgebrek (54%), de voorkeur om extra tijd anders te besteden

(27%) en dat mondiaal burgerschap al aan bod komt in het reguliere lesprogramma. Gebrek aan informatie en andere redenen spelen veel minder dan in het basisonderwijs een belemmerende rol.

Figuur 15 Wat zijn de belangrijkste redenen dat u buiten de reguliere lessen niet betrokken bent bij mondiaal burgerschap of gerelateerde thema's?

Gewogen resultaten, n = 103 (bao); 342 (vo). ** = significant verschil (p < 0.05).

Desgevraagd geven docenten verschillende redenen op waarom ze mondiaal burgerschap belangrijk vinden. Een paar uitspraken:

“De kinderen zijn nog klein, en moeten zich nog niet te veel daar mee bezig houden. Laat ze lekker kind zijn als ze het Jeugdjournaal kijken en Nieuws uit de natuur en tijdens het kringgesprek.”

“Het onderwijs is al vol genoeg met de normale lesstof. Veel tijd is er niet over. Bij de zaakvakken is er zijdelings aandacht voor.”

“Kinderen moeten eerst hun eigen omgeving leren kennen. Hierbij zijn er al genoeg leermogelijkheden over samenwerken en aandacht voor anderen. Mondiaal burgerschap vindt ik meer iets voor de middelbaar onderwijs.”

“Burgerschap wel, maar mondiaal burgerschap niet.”

“De leerlingen hebben meer behoefte aan het aanleren van basisvaardigheden op het gebied van taal en rekenen. Eerst moet dat op orde. Dan kunnen ze betere meningen vormen over bepaalde mondiale problematiek.”

“Geen ondersteuning vanuit schoolleiding en examen, dus moet het hobbymatig uitgevoerd worden en daar heb ik geen tijd voor.”

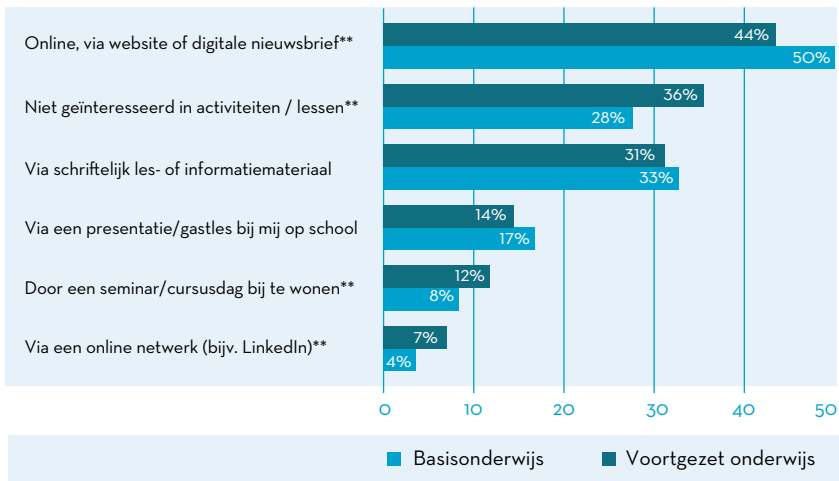
“Te veel linkse hobby. Sorry, maar als je de waarde - rekening houden met - gewoon behandelt, kom je er ook wel.”

4.4 MEER INFORMATIE OVER MONDIAAL BURGERSCHAP?

Met name in het basisonderwijs bleken leraren niet altijd over voldoende informatie over mondiaal burgerschap te beschikken om er les over te kunnen geven. We vroegen leraren aan te geven op welke manier zij graag meer informatie zouden ontvangen.

Zowel leraren in het basisonderwijs als in het voortgezet onderwijs geven vooral aan dat zij informatie online, via een website of digitale nieuwsbrief willen ontvangen (resp. 50% en 44%). Daarnaast wordt ook schriftelijk les- of informatiemateriaal vaak op prijs gesteld. Leraren in het voorgezet onderwijs geven vaker aan een cursusdag of seminar te willen bijwonen over mondiaal burgerschap dan leraren in het basisonderwijs.

Figuur 16 Op welke manier meer informatie over mondiaal burgerschap ontvangen?

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil ($p < 0.05$).

4.5 HET VERBAND TUSSEN AANDACHT EN BELANG

In het voorgaande bleek dat 80 procent van de leraren in het basisonderwijs (veel) belang hecht aan mondiaal burgerschap, en 74 procent van de leraren voortgezet onderwijs. Daarnaast geeft een deel van de leraren aan dat zij structureel aandacht besteden aan mondiaal burgerschap. Bestaat er een verband tussen het belang van mondiaal burgerschap en de aandacht die er in de praktijk aan gegeven wordt?

BINNEN DE LESSEN

Leraren die minder structureel aandacht besteden aan mondiaal burgerschap, zien minder het belang van mondiaal burgerschap voor het onderwijs (Tabel 9). Zowel in het basis- als in het voortgezet onderwijs geven leraren die structureel aandacht besteden aan mondiaal burgerschap een hogere score op het belang van dat onderwerp. Dat geldt ook andersom: leraren die meer belang hechten aan mondiaal burgerschap, besteden ook in de lessen structureler aandacht aan het onderwerp.

Tabel 9 Gemiddeld belang (score op schaal 1-10) van mondiaal burgerschap naar mate waarin in de lessen aandacht wordt besteed aan mondiaal burgerschap.

		Belang mondiaal burgerschap (gem.)
Aandacht in het basisonderwijs**	structureel	7,5
	incidenteel	6,6
	nooit	5,1
	totaal	6,8
Aandacht in het voortgezetonderwijs**	structureel	7,5
	incidenteel	6,4
	nooit	5,6
	totaal	6,5

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil (p < 0.05).

BUITEN DE LESSEN

Hetzelfde patroon als binnen de lessen zien we ook terug bij activiteiten en projecten buiten de lessen (Tabel 10). Leraren die vaker aandacht besteden aan mondiaal burgerschap, zijn die leraren die belang hechten aan mondiaal burgerschap in het Nederlands onderwijs. Dit onderschrijft het belang van de betrokkenheid van leraren bij onderwijs over mondiaal burgerschap.

Tabel 10 Gemiddeld belang (score op schaal 1-10) van mondiaal burgerschap naar mate waarin buiten de lessen aandacht wordt besteed aan mondiaal burgerschap.

		Belang mondiaal burgerschap (gem.)
Aandacht in het basisonderwijs**	structureel	7,5
	incidenteel	6,9
	nooit	6,1
	totaal	6,8
Aandacht in het voortgezetonderwijs**	structureel	7,6
	incidenteel	6,7
	nooit	5,8
	totaal	6,5

Gewogen resultaten, n = 455 (bao); 991 (vo). ** = significant verschil (p < 0.05).

4.6... EN VOLGENS SCHOOLLEIDERS?

Ook aan schoolleiders vroegen we naar belemmeringen om aandacht te besteden aan mondiaal burgerschap. Dat vroegen we alleen aan schoolleiders die erkenden dat er weinig of geen specifieke activiteiten rondom mondiaal burgerschap plaatsvinden op de school (Tabel 11). De meest genoemde reden is dat ‘mondiaal burgerschap al aan bod komt in het reguliere lesprogramma’ (59%). Tijdgebrek en andere onderwerpen die voorrang krijgen worden door respectievelijk 26 en 30 procent genoemd als reden.

Tabel 11 Wat zijn de belangrijkste redenen dat op uw school incidenteel of nooit specifieke activiteiten over mondiaal burgerschap plaatsvinden?

	n	%
Mondiaal burgerschap komt aan bod in het reguliere lesprogramma	125	59%
Extra tijd wordt liever besteed aan andere onderwerpen	64	30%
Daar is op school geen tijd voor	55	26%
Andere reden, namelijk	42	20%
Gebrek aan budget voor activiteiten over mondiaal burgerschap	40	19%
Gebrek aan informatie over mondiaal burgerschap	30	14%
Onbekend hoe activiteiten rondom mondiaal burgerschap op te starten	27	13%
Mondiaal burgerschap hoort niet thuis in het basis/voortgezet onderwijs	15	7%
Gebrek aan draagvlak voor dit onderwerp onder docenten	14	7%
Onbekend wie te benaderen voor een activiteit over mondiaal burgerschap	8	4%
Daar is geen interesse in / vind het niet belangrijk	3	1%

Ongewogen resultaten, n = 213.

Verder vroegen we waarom mondiaal burgerschap op school nauwelijks of geen onderdeel vormt van de reguliere lessen (Tabel 12). Tijdgebrek is wederom een belangrijke belemmering (39%). Ook wordt extra tijd liever besteed aan andere onderwerpen (30%) en komt mondiaal burgerschap aan de orde in activiteiten buiten de reguliere lessen (30%). Ook zien we dat informatiegebrek over mondiaal burgerschap een aanzienlijke rol speelt als belemmering.

Tabel 12 Wat zijn de belangrijkste redenen dat op uw school mondiaal burgerschap incidenteel of nooit aan de orde komt binnen de reguliere lessen?

	n	%
Er is geen tijd voor binnen de lessen	60	39%
Extra tijd wordt liever besteed aan andere onderwerpen	47	30%
Mondiaal burgerschap komt aan bod tijdens specifieke (extra) activiteiten (buiten de lessen)	46	30%
Onvoldoende informatie over mondiaal burgerschap	36	23%
Andere reden, namelijk	32	21%
Ik weet niet hoe ik mondiaal burgerschap op mijn school in de reguliere lessen kan integreren	30	19%
Ik vind dat mondiaal burgerschap niet thuis hoort in het [basis/voortgezet] onderwijs	16	10%
Weet niet wie ik kan benaderen voor lessen over mondiaal burgerschap	10	7%
Daar is geen interesse in / vind het niet belangrijk	5	3%

Ongewogen resultaten, n = 155.

LITERATUUR

- Carabain, C., Keulemans, S., van Gent, M., & G. Spitz (2012). *Mondiaal burgerschap. Van draagvlak naar participatie*. Amsterdam, Nederland: NCDO.
- European Commission (2011). *Progress towards the common European objectives in education and training. Indicators and benchmarks 2010/2011*. Brussels: Commission of the European Community.
- Inspectie van het Onderwijs (2012). *De staat van het onderwijs*. Onderwijsverslag 2010-2011. Utrecht, Nederland: Inspectie van het Onderwijs.
- Kerr, D., Sturman, L., Schulz, W., & Burge, B. (2010). ICCS 2009 European Report. *Civic knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary students in 24 European countries*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).
- Leenders, H., Veugelers, W., & E. de Kat (2008). *Teachers' views on citizenship education in secondary education in the Netherlands*. Cambridge Journal of Education, 38:2, 155-170.
- Barber, M. & M. Mourshed (2007). *How the best performing schools come out on top*. McKinsey & Company.
- NCDO en faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht (2009). *Vensters op de wereld*. Rapport van de Commissie Canon voor Wereldburgerschap. Amsterdam, Nederland: NCDO.
- NCDO (2012). Tekst over wereldburgerschap mei 2012 gedownload van <http://www.ncdo.nl/artikel/wereldburgerschap-en-onderwijs>.
- Onderwijsraad (2011). *Onderwijs vormt*. Den Haag, Nederland: Onderwijsraad.
- Wagenaar, H., Schoot, F. van der, & Hemker, B. (2011). *Balans Actief burgerschap en sociale integratie*. Uitkomsten van de peiling in 2009. Arnhem, nederland: Cito.
- Prior, F., & G. Walraven (2009). *De wereld wordt kleiner als je groter wordt*. Amsterdam, Nederland: NCDO.

- Ledou, G., Derriks, M., Heurter, A., & C. Pater (2011). *De verankering van wereldburgerschap in het onderwijs*. Amsterdam, Nederland: Kohnstamm Instituut.

VERANTWOORDING

Voor dit onderzoek is een enquête ontwikkeld voor leraren in het basis- en voortgezet onderwijs. Op basis daarvan is voor schoolleiders een aparte enquête ontwikkeld. De gemiddelde invultijd van de enquête voor leraren was ongeveer 9 minuten, voor schoolleiders ongeveer 12 minuten.

BENADERING EN RESPONS LERAREN

De enquête voor leraren is door ResearchNed uitgezet onder leraren in het basis- en voortgezet onderwijs. Het veldwerk liep in de periode 9 februari tot 14 maart 2012. Leraren zijn op twee manieren benaderd. Ten eerste is een uitnodiging verstuurd aan leraren via de scholen. Daarbij is in het basisonderwijs onderscheid gemaakt naar leerjaar (de uitnodigingen zijn opgedeeld in vier groepen van twee jaar). In het voortgezet onderwijs is onderscheid gemaakt naar vakgebied, waarbij aan scholen gevraagd is de uitnodiging door te sturen aan docenten aardrijkskunde, geschiedenis, economie, maatschappijleer, mens en maatschappij of CKV. Ten tweede is de enquête uitgezet onder het Flitspanel® van het ministerie van Binnenlandse Zaken. Het Flitspanel is een internetpanel van werknemers bij de overheid. Voor het onderzoek zijn leraren in het basis- en voortgezet onderwijs uitgenodigd (zie ook www.flitspanel.nl).

In totaal hebben 1.506 leraren uit het basis- en voortgezet meegewerkt aan het onderzoek. Via het Flitspanel was de respons veel hoger (1.270) dan via de scholen (236). Na de initiële uitnodiging is (rekening houdend met de regionale vakantiespreiding) twee keer gerappelleerd.

BENADERING EN RESPONS SCHOOLLEIDERS

Aanvullend zijn schoolleiders benaderd via de scholen. Voor het onderzoek is de helft van alle basisscholen per e-mail uitgenodigd deel te nemen. Daarnaast zijn bijna 900 scholen voor voortgezet onderwijs gemaïld, met het

verzoek de enquête uit te zetten onder de school- of locatieleider. De respons onder schoolleiders is beperkt. In het basisonderwijs hebben 238 schoolleiders de enquête ingevuld en in het voortgezet onderwijs 48. In totaal leverde dit dus 286 volledig ingevulde enquêtes op. We beschouwen de resultaten voor schoolleiders daarom in dit onderzoek als indicatief. Het veldwerk onder schoolleiders is uitgevoerd in de periode 8 februari tot 25 april 2012. Er is twee keer elektronisch gerappelleerd.

WEGING

De resultaten voor leraren in dit onderzoek zijn gewogen. Dat betekent dat bij de analyse gecorrigeerd is voor een onevenredige respons naar verschillende school- en achtergrondkenmerken van respondenten. Gezien de twee benaderingswijzen zijn de data voor leraren uit het Flitspanel en voor de overige leraren eerst apart gewogen (waarna de gegevens zijn samengevoegd). Daarbij is onderscheid gemaakt naar sector (bo/vo). De data uit het Flitspanel zijn gecorrigeerd voor sector, leeftijdsklasse, geslacht, landdeel en gsb-gemeente. De overige gegevens voor leraren zijn gecorrigeerd voor sector, landdeel, grote steden, schoolgrootte en denominatie.

Mondiaal burgerschap krijgt de laatste jaren steeds meer aandacht in het onderwijs. Leraren kunnen daarbij een belangrijke rol spelen, en de wereld van hun leerlingen verbreden en verdiepen. NCDO onderzoekt in samenwerking met ResearchNed de mening en werkwijze van leraren en schoolleiders over mondiaal burgerschap.

Welk belang hechten leraren aan mondiaal burgerschap in hun eigen onderwijs of in het Nederlands onderwijs? Heeft mondiaal burgerschap een structurele plek op de Nederlandse scholen voor basis- en voortgezet onderwijs? Op welke wijze wordt hier aan vormgegeven door leraren? Welke belemmeringen ervaren zij daarbij? Deze vragen, en meer worden in dit rapport beantwoord. Ruim 1.500 leraren en bijna 300 schoolleiders gaven hun mening over mondiaal burgerschap.

Deze publicatie is onderdeel van een reeks onderzoekspublicaties van NCDO, dat met onderzoek, trainingen, en andere activiteiten het publieke bewustzijn over internationale samenwerking en het belang van Nederland om op dit terrein actief te zijn bevordert.

NCDO

Postbus 94020
1090 GA Amsterdam
tel +31 (0)20 568 87 55
onderzoek@ncdo.nl
www.ncdo.nl